

УДК 94(477.83/.86):[334.734:663.97+676]“191/193”

Оксана Пасіцька

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ КООПЕРАТИВ “БУДУЧНІСТЬ” У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЮТЮНОВОГО ТА ПАПЕРОВОГО ПРОМИСЛІВ У ГАЛИЧИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

Проаналізовано основні тенденції розвитку тютюнового та паперового промислу у Галичині. Охарактеризовано діяльність тернопільського кооперативу “Будучність”. З’ясовано роль кооперативу і його складових у розвитку національної економіки, тютюново-паперової індустрії у регіоні. Упродовж 20–30-х років ХХ ст. кооператив “Будучність”, зокрема, кооперативна фабрика “Калина”, була єдиним українським підприємством, яке займалося виробництвом цигаркового паперу та гільз для куріння. Тернопільський кооператив, незважаючи на економічну кризу, успішно функціонував, конкурував на тогочасному світовому ринку збуту, а його члени брали активну участь у громадсько-політичному та культурно-освітньому житті регіону.

Ключові слова: “Будучність”, тютюновий промисел, паперова індустрія, кооператив, “Калина”, Галичина, Тернопіль.

Питання становища та розвитку тютюново-паперового бізнесу в Галичині є важливою складовою соціально-економічного розвитку краю. Яскравим доповненням цієї картини є характеристика діяльності українських кооперативів, підприємств та їх ролі у формуванні української економіки.

Економічний розвиток західноукраїнських земель австрійського та польського періодів української історії, зокрема розвиток тютюново-паперової індустрії в Галичині відображено фрагментарно у низці колективних праць, а також у розвідках Г. Ковальчака [1; 2]. Однак дослідник не акцентував увагу на функціонування українських промислових підприємств. Основними джерельними матеріалами даного дослідження послужили архівні документи та розвідки тогочасних періодичних видань.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку тютюново-паперового бізнесу в Галичині, зокрема українського кооперативу “Будучність” та його роль у формуванні та піднесенні національної економіки.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Східній Галичині простежується зростання фабрично-заводської промисловості, розвиток кооперативного руху, збільшення кількості кваліфікованих робітничих кадрів. Суспільно-політичні чинники та іноземний капітал сприяли розвитку економіки у регіоні. У міжвоєнний період галузі промисловості розвивалися досить нерівномірно. Найбільш поширеними у Галичині були деревообробна, мінеральна та харчова промисловість, дещо повільніше розвивалися інші галузі промисловості.

Тютюнова індустрія у Галичині має давню передісторію, яка пов’язана з тютюновою повинністю, відповідно до якої селяни зобов’язувалися вирощувати та віддавати певну кількість вирощеного тютюну. На початку ХVІІІ ст. у Галичині, зокрема на Косівщині, Снятинщині, Коломийщині активно займалися культивуванням тютюну. У Винниках біля Львова функціонували перші тютюнові цехи, які переробляли тютюнове листя. Після введення тютюнової монополії та видачі патенту австрійським цісарем збудували тютюнові фабрики

у Винниках (тепер – м. Винники Личаківського району Львова) – 1779 р., Монастирських (тепер – м. Монастирська Монастирського району Тернопільської області) – 1797 р., Ягольниці (тепер – с. Ягільниця Чортківського району Тернопільської області), Заболотів (тепер – смт. Заболотів Снятинського району Івано-Франківської області), Борщеві (тепер – м. Борщів Борщівського району Тернопільської області) та у Кракові [1, с. 66–67]. У 1920–1930-х роках тютюнове виробництво залишалося державною монополією та розвивалося повільно. На початку 1930-х років ягольницька та заболотівська тютюнові фабрики були закриті, а Винниківська та Монастирська фабрики продовжували працювати [2, с. 36–37]. Тютюнові підприємства займалися вирощуванням тютюнового листа, придбанням та переробкою місцевої та імпоротної сировини, виготовлення тютюнових виробів (цигарок, сигар), продажем тютюнової продукції. Крім цього функціонували відділи зі збуту тютюнових виробів у Вадовичах, Львові, Коломиї, Перемишлі, Станіславові тощо.

Тютюнова галузь була тісно пов'язана з паперовою індустрією, складовою якої було виробництво цигаркового паперу та гільз. Паперовий промисел у Галичині почав розвиватися дещо раніше, а саме приблизно у XV–XVI ст. Перші папірні фабричного зразка почали працювати у XIX ст. Наприкінці XIX ст. паперова індустрія Галичини була представлена кількома підприємствами: в Черлянах і Сасові Золочівського повіту, у Львові та невеликим целюлозним заводом у Турчанському повіті. Напередодні Першої світової війни чисельність паперових підприємств збільшилася. У міжвоєнний період у Львові відомими були фабрика гільз і цигаркового паперу Ельстера і Топфа (з 1931 р. “Аїда”), фабрика гральних карт і папіросних гільз “Карналіт”, фабрика Хаеса в Коломиї [3, с. 128].

У міжвоєнний період XX ст. економічний розвиток Галичини характеризувався діяльністю низки дрібних приватних підприємств (до 30 робітників) та кустарних майстерень. Власниками паперових підприємств були й українці. Зокрема, у Львові діяла фабрика картонних та паперових виробів “Декоро” В. Рижевського та В. Онишкевича. Є. Нагірний, син відомого громадського діяча В. Нагірного, був директором відомої фабрики книг, паперових виробів та друкарні “Бібльос”. У Львові функціонувала фабрика паперових виробів “ТОП”, яка виробляла повсякденні та фірмові сумки “Суспільний промисл”, “АТА”, “Союзний базар” [3, с. 128–129]. Ще одна фабрика паперових сумок “Калина” функціонувала в Станіславові. Галицькі паперові підприємства виробляли канцелярський, газетний, книжковий, цигарковий папір, картон. Однак, значно переважало виробництво цигаркового паперу в регіоні.

Важливу роль у промисловому розвитку Галичини, зокрема тютюнової та паперової індустрій, відігравав торговельно-промисловий кооператив “Будучність”, а його складовою була фабрика “Калина”, яка займалася виробництвом цигаркового паперу та гільз для куріння. За австрійським законодавством “Будучність” була зареєстрована як товариство для промислу і продажу паперових виробів, а згодом, відповідно до польського кооперативного законодавства, як продукційно (споживчо)-промисловий кооператив. 21 листопада 1910 р. “Будучність”, як торговельно-промисловий кооператив з обмеженою порукою, внесено до торговельного реєстру за адресою м. Тернопіль вул. Липова, 2 [4, арк. 1]. Важливу роль у створенні та діяльності кооперативу відігравали національно-свідомі українці Євген Білинський, Ізидор Білинський, Іван Боднар, Ілярій Брикович, Ізидор Голубович, Осип Ковальський, Кость Редчук, Степан Чумак. У 1910 р. “Будучність” викупила у відомого галицького пасічника Є. Білинський фабрику цигаркового паперу “Калина” [5, с. 141], яка функціонувала до 1917 р. У цьому ж році керівництво кооперативу відкрило

магазин паперу “Будучність” на вул. Руській, 2, а з 1923 р. при магазині почала працювати книгарня [6, с. 3–4]. У ній можна було придбати шкільні підручники, різноманітні канцелярські прилади, а також українські, польські, єврейські часописи та книги.

У 1922 р. певних змін зазнав керівний склад кооперативу “Будучність”, до якого увійшли Ілярій Брикович, Осип Ковальський, Степан Чумак [6, с. 3].

У 1925 р. дирекція кооперативу відновила діяльність фабричного відділу з власною маркою “Калина”, взявши позику в сумі 500 доларів з відсотком три проценти в місяць. Директором фабричного відділу призначили Івана Леня. З цього часу кооператив “Будучність” асоціювався з фабрикою “Калина”, яка була його візитною карткою, гординою і невід’ємною складовою. Кооператив “Будучність” вдало поєднував галицький паперовий та тютюновий бізнес [7, арк. 1–8].

Упродовж 1933–1934 рр. кооператив “Будучність” власним коштом побудував двоповерхове фабричне приміщення на вул. Пунчерта (тепер – вул. Вояків дивізії “Галичина”) загальною площею 420 кв. м. [6, с. 4]. Крім приміщення в Тернополі, кооператив мав власний склад у Львові на вул. Бляхарській (тепер – вул. Федорова) та приблизно 40 гуртівень. Кооператив “Будучність” робив реальні кроки щодо створення так званих консигнаційних складів товарів українського промислу у Тернополі та інших містах. 1 квітня 1935 р. організовано нараду українських продукційних підприємств у приміщенні кооперативу “Будучність”. На зібранні члени кооперативу обговорювали питання щодо створення консигнаційних складів виробів українського промислу на складах “Народної торгівлі” з метою обслуговування українських приватних купців у краї [8, арк. 40].

У кооперативі працювали національно свідомі українці, переважно греко-католики. З 1934 р. кооператив “Будучність” функціонував під керівництвом Івана Леня, Ілярія Бриковича та Степана Чумака. Станом на 1934 р. у кооперативі працювало 58 фізичних робітників (49 жін., 9 чол.) та 12 працівників розумової праці [4, арк. 1–3].

Кооперативна фабрика займалася виробництвом цигаркового паперу та гільз. По магазинах та кіосках більшим попитом користувався цигарковий папір, натомість на гільзи був значно менший попит, їх купувала здебільшого інтелігенція. На ринку продавали цигарковий папір 18/100, 18/60, 18/60, 14/60, 14/50 тощо. Споживачі мали змогу придбати цигаркові папірці різних кольорів: помаранчеві, фіолетові, зелені, сині тощо. Цигаркові гільзи також були різні: жовті короткі й довгі, білі довгі й короткі. Здебільшого їх продавали по 100 або 150 штук [9, арк. 19]. На кооперативній фабриці виготовляли цигарковий папір торгової марки “Рідна школа”, пізніше “Ле Балькан”, а згодом – “Калина”. Вироби фабрики “Калина” (також використовували назву “Будучність”), конкурували на ринку з такими відомими брендами, як “Аїда”, “Гербево”, “Морвітан”, “Солалі” [10, с. 4].

Кооператив “Будучність” збував цигарковий папір та гільзи за допомогою приватних купців та повітових кооперативів здебільшого у містах Галичини, дещо менше – на Волині, Поділлі. У 1933 р. лише 5% товару збували у волинському краю [6, с. 3]. Активно торгували продукцією у Борщеві, Коломиї, Зборові, Тернополі. Товар “Калини” користувався попитом на Гуцульщині. В одному з листів до дирекції фабрики “Калина” торговий агент зі Львова Дмитро Конох писав: “На Гуцульщині курять і баби-гуцулки паперці “Калина” [11, арк. 27]. Кооператив “Будучність” мав укладені договори з торговими агентами Тернополя, Львова, Станіслава [12, арк. 1–13в.; 11, арк. 2–3]. З метою збуту своєї продукції “Будучність” співпрацювала з низкою українських установ, зокрема з Центросоюзом [13, арк. 1–155; 9, арк. 1–166; 14, арк. 1–199].

Ревізійним союзом українських кооперативів, “Народною торгівлею”, освітньо-виховним товариством “Рідна школа”, взуттєвою фабрикою О. Левицької “Еlegant”, торговельною школою “Просвіти” у Львові тощо [15, с. 3]. У роки світової економічної кризи кооператив продовжував функціонувати та охоплював все нові ринки, зокрема й закордонні (Польща (Гданськ), Бельгія, Канада) [6, с. 3].

Кооператив “Будучність” співпрацював здебільшого з українськими установами та діячами, зокрема з літографічним підприємством “Унія”, видавничим концерном “Українська преса” І. Тиктора у Львові, а також з художником Миколою Бутовичем, який виконував малюнки на пачках цигарок [11, арк. 3].

Велику увагу члени кооперативу “Будучність” приділяли рекламуванню своєї продукції. Рекламні оголошення друкували у відомих галицьких часописах, як “Громадський голос”, “Громадянин”, “Діло”, “Наш прапор”, “Народна обнова”, “Наш Лемко”, “Неділя”, “Нова зоря”, “Новий час”, “Комар”, “Торговельно-промисловий альманах”, “Перемога”, “Сільський господар”, “Просвіта”, “Золотий колос”, “Криниця”, “Приятель народу” тощо.

Члени кооперативу брали активну участь у культурно-освітньому розвитку краю, мали власний хор, драматичний гурток. До речі, директор Степан Чумак був членом різних українських культурно-освітніх товариств, зокрема “Просвіти”, Українського товариства допомоги інвалідам. Щорічно кооператив “Будучність” матеріально допомагав “Рідній школі”, “Просвіті” [16, с. 3]. Фінансову допомогу “Будучність” надавала багатьом іншим українським організаціям, а також інвалідам, малозабезпеченим дітям, сиротам тощо.

Таблиця 1.

Витрати кооперативу “Будучність” на культурно-освітні та гуманітарні установи за 1929 р.

Назва установи	Сума (в злотих)
“Просвіта” – Львів	1885.94
“Рідна школа” – Львів	3237.75
“Сирітський захист” – Тернопіль	1300
На будівництво “Рідної школи” у Тернопіль	890
На будівництво “Народного дому” у Збаражі	100
Шпиталь ім. митрополита Андрея Шептицького – Львів	890
“Сирітський захист” – Збараж	100
На дім “Пласту” – Львів	100
Українське товариство допомоги інвалідам у Львові	400
Національний музей у Львові	100
На викуп “Лисої гори” в Підлиссі	200
“Сокіл Батько”	300
Товариство охорони воєнних могил	200
На вакаційні оселі (літні відпочинкові табори) для хворих учнів	550
На бібліотеку народних шкіл – Тернопіль	200
На вакаційну оселю (літній відпочинковий табір) для українських журналістів	120
Учням з малозабезпечених сімей	90
На будівництво “Народного дому” у Ярославі	100

На будівництво “Народного дому” у Летні	20
На будівництво “Народного дому” у Малнові	10
Разом	11 270.69

Джерело: 20-літній ювілей торговельно-промислової кооперативи “Будучність” в Тернополі // Ювілейний альманах “Центросоюзу” в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 144.

З 1934 р. при “Будучності” функціонував кооператив “Самопоміч”, у якому всі члени відкладали десятку частину своєї місячної заробітної плати. Станом на 1934 р. заощаджено 2 500 злотих. Дирекція планувала за ці гроші купити земельну ділянку, а згодом розподілити її між працівниками з метою будівництва окремих будинків для робітників [6, с. 4].

Тернопільський кооператив брав активну участь у промислових, сільськогосподарських виставках. “Будучність” була добре представлена на великій виставці українського промислу 22–29 квітня 1934 р. у Станіславові, 12 травня 1934 р. – в Сокалі, у Яворові – 1936 р., Любачеві – 1937 р., а також у багатьох інших провінційних виставках [17, с. 5; 18, с. 5]. Торговий агент Дмитро Конюх ділився своїми враженнями про станіславівську виставку: “Виставка в Станіславові удалась надзвичайно. Вдень повно відвідувачів і прогулки з поблизьких міст і сіл та школи (йдеться про групові відвідування виставки учнями). Крім шкіл (учнів) було 8000 людей. Від 8 години рано – до 8–9 вечором” [19, арк. 11 зв]. На виставках кооператив “Будучність” представляв експонати (коробки, цигарковий папір, гільзи), діаграми, фотографії тощо. Крім виставок, кооператив “Будучність” для покупців організував різноманітні розіграші та ініціював низку рекламних акцій-конкурсів [19, арк. 17, 19].

Отже, у першій половині ХХ ст. кооператив “Будучність” відіграв важливу роль у розвитку тогочасної тютюново-паперової індустрії Галичини. Кооперативна фабрика “Калина” була єдиним у Галиччині українським підприємством з виробництва цигаркового паперу та гільз. Кореспондент “Нового часу” влучно зазначав, що “Калина” – це бастион, зцементований невсипущою, гармонійною працею, відданою та незломною волею кількох одиниць, а рівночасно це гідний наслідування приклад для поколінь сучасного й майбутнього” [20, с. 4]. Упродовж трьох десятиліть кооператив “Будучність” був важливим чинником розвитку національної економіки, функціонування українського громадсько-культурного життя в регіоні. Це було одне з найпродуктивніших підприємств Галичини, яке, не зважаючи на економічну кризу та конкуренцію на тогочасному світовому ринку, успішно функціонувало.

Перспективним напрямком дослідження є розвиток тютюнового бізнесу у Галиччині в контексті соціально-економічного розвитку Західної України.

Список використаних джерел

1. Ковальчак Г. Розвиток фабрично-заводської промисловості в Східній Галиччині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Григорій Ковальчак // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 5. / [відп. ред. І. Крип’якевич]: – Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1960. – С. 57–74. 2. Ковальчак Г. Становище фабрично-заводської промисловості Східної Галиччини в 20–30-х роках ХХ ст. / Григорій Ковальчак // З історії Української РСР. – Вип. 8 / [відп. ред. І. Крип’якевич]. – Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 28–41. 3. Пасіцька О. Львів і львів’яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ століття) / Оксана Пасіцька. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2014. – 400 с. 4. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). – Ф. 113. Тернопільський торгово-промисловий кооператив “Будучність”, м. Тернопіль. 1928–1936 рр. – Оп. 1. – Спр. 5. Статистические сведения о движении рабочей силы и выпуске продукции за 1932 г., 3 л. 5. 20-літній ювілей торговельно-промислової кооперативи “Будучність” в Тернополі // Ювілейний альманах “Центросоюзу” в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 141–144. 6. Я. Ш. Дужим помахом крил (Тернопільська

фабрика паперців “Калина” у власнім будинку) / Я. Ш. // Новий час. – 1934. – 19 лютого. 7. ДАТО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 1. Ведомость на выплату зарплаты рабочим и служащим, 1928 г. – 8 л. 8. ДАТО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 14. Переписка с Львовским Центросоюзом о высылке заказов на бумажные товары для кооперативов и фирм, 1935 г., 94 л. 9. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 9. Переписка с Львовским Центросоюзом о высылке заказов на бумажные товары для кооперативов и фирм, 1934 г., 166 л. 10. Одна з наших найбільших фабрик // Наш прапор. – 1936. – 5 березня. 11. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 7. Отчеты торговых агентов о проданных товарах, 1933 г., 35 л. 12. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 2. Договора заключенные с агентами продаже товаров и на покупку строительных материалов для работы торгово-промышленного кооператива, 1929–1934 гг., 18 л. 13. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 8. Переписка с Львовским Центросоюзом о высылке заказов на бумажные товары для кооперативов и фирм, 1934 г., 155 л. 14. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 15. Переписка с Львовским Центросоюзом о высылке заказов на бумажные товары для кооперативов и фирм, 1935 г., 119 л. 15. Семчишин В. Розбудовуєм рідний кооперативний промисл / В. Семчишин // Господарсько-кооперативний часопис. – 1930. – 3 січня. 16. Свій до свого // Громадянин. – 1928. – 15 червня. 17. Показ виробів рідного промислу в Яворові // Новий час. – 1936. – 27 червня. 18. За розбудову рідного промислу // Новий час. – 1937. – 14 квітня. 19. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 10. Переписка с Львовским торговым агентом и отчеты по сбыту товаров и покупки сырья и др., 1934 г., 37 л. 20. Одна з наших найбільших фабрик // Наш прапор. – 1936. – 5 березня.

Оксана Пасицкая

ТЕРНОПОЛЬСКИЙ КООПЕРАТИВ “БУДУЩНОСТЬ” В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТАБАЧНОГО И БУМАЖНОГО ПРОМЫСЛОВ В ГАЛИЦИИ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА

Проанализированы основные тенденции развития табачного и бумажного промысла в Галиции. Охарактеризованы деятельность тернопольского кооператива “Будущность”. Выяснена роль кооператива и его составляющих в развитии национальной экономики и табачно-бумажной индустрии в регионе. На протяжении 20–30-х годов XX века кооператив “Будущность”, в частности кооперативная фабрика “Калина”, была единственным украинским предприятием, которое занималось производством папиросной бумаги и гильз для курения. Тернопольский кооператив, несмотря на экономический кризис, успешно функционировал, конкурировал на тогдашнем мировом рынке сбыта, а его члены принимали активное участие в общественно-политической и культурно-образовательной жизни региона.

Ключевые слова: “Будущность”, табачный промысел, бумажная индустрия, кооператив, “Калина”, Галиция, Тернополь.

Oksana Pasitska

TERNOPIL COOPERATIVE “BUDUCHNIST” IN THE CONTEXT OF TOBACCO AND PAPER INDUSTRIES DEVELOPMENT IN GALICIA IN THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY

There has been analyzed the main trends in the development of tobacco and paper industries in Galicia. The activity of Ternopil cooperative “Buduchnist” has been characterized. The role of the cooperative and its components in the development of the national economy and tobacco paper industries in the region have been clarified. During the 20–30’s of XX century the cooperative “Buduchnist”, in particular cooperative factory “Kalyna” was the only Ukrainian company which produced the tissue paper and cartridges for smoking. Ternopil cooperative, despite the economic crisis, operated successfully and even competed in the global market of that time and its members took an active part in the socio-political and cultural-educational life of the region.

Key words: “Buduchnist”, tobacco industry, paper industry, cooperative, cooperative “Kalyna”, Galicia, Ternopil.